

Vitás kérdések a gyermek- és ifjúsági irodalomban

Két irodalom? (A gyermek- és ifjúsági irodalom fogalma)

Létezik-e az irodalom egészétől elkülöníthető gyermekirodalom (1)? Van-e egyáltalán művészi értéke a gyermekek számára írt műveknek? Mi a kapcsolat ifjúsági irodalom és pedagógia között? Része-e az ifjúsági irodalom a „felnőtt” irodalomnak, vagy külön esztétikája van – fogalmazódnak meg a kérdések újra és újra minden vitán és kerekasztal-beszélgetésen, amióta csak figyelmet szentelnek a gyermek- és ifjúsági irodalom elméleti problémáinak. S mivel az önálló magyar gyermekirodalom maga is alig másfél évszázados múltra tekint vissza, megítélése a mai napig csak alakulóban van, s az irodalom szerepéről illetve a gyermekről alkotott kép változásának függvénye.

E szempontoknak megfelelően két alapvető irányzat rajzolódik ki az ifjúsági irodalom helyének és szerepének értékelésében.

A tudatosán gyermekekhez szóló irodalom létrehozója az a felismerés, hogy az irodalom nevelőeszköz is, az ifjúsági irodalomról való gondolkodás tehát ennek jegyében indul. E szemlélet gyökere a XVIII. századig nyúlik vissza, amikor a felvilágosodás a pedagógiában is fordulatot hozott. Míg korábban szinte egyáltalán nem fordítottak gondot arra, hogy mit olvasson az – igen szűkkörű – gyermekközönség, most egyszerre azt kezdték nézni, mit olvashat egyáltalán, mit hasznos és célszerű olvasnia.

Ekkor születtek az első rímbe szedett erkölcs- és illemtanok, „haszonnal mulattató” darabok és „elmét gyönyörködtető” művek, amelyek mai fogalmaink szerint az ismeretterjesztő irodalomhoz tartoznak. A gyermek felé való fordulás ugyanis ekkor – és még hosszú ideig – azt jelentette: saját, tudatos pedagógiai céljaink szerint alakítsuk a gyermeket, tegyük olyanná, amilyennek látni szeretnénk őt. S mivel a gyermeket nem tartották alkalmasnak esztétikai értékek befogadására – *Charlotte Bühler* például 1929-ben még úgy vélte, hogy a művészi szép befogadásának készsége csak a 16-17. életévben bontakozik ki (2) – nem tartották fontosnak, hogy a nekik szóló irodalom esztétikai értékkel rendelkezék. (Szerencsére a művészi megismerés itt is előtte járt a tudományosnak, hiszen már jóval 1929 előtt is születtek magas irodalmi mércével mérhető művek a gyermekek számára.)

Lényegében a fenti tudományos felfogásra alapoz 1963-ban kiadott Irodalmi lexikonunk is, melynek ifjúsági irodalom címszava alatt ez áll: „A gyermekek, a *komolyabb művek befogadására még nem érett* (kiemelés tőlem, B. A.) fiatalok számára alkotott szépirodalom”.

Ezt a nézetet „hivatalosan” 1964-ben, a Prágai nemzetközi gyermek- és ifjúsági irodalmi kongresszuson cáfolták, bár *Kolta Ferenc* például már jóval ezelőtt megjelent könyvében ezt írja: „Az ifjúsági irodalom egyik fő sajátossága a tudatos pedagógiai tartalom... A pedagógiai célzatosságának azonban *nem szabad az esztétikai hatás rovására mennie*. (3)

A hazai köztudatba talán mégis 1965-ben illetve 1966-ban a Jelenkor lapjain zajló irodalmi vitán kerül be a felfogás, hogy „a korai években a legfogékonyabb a gyermeki lélek az esztétikailag értékes versek, mesék iránt – e korban lehet legkönnyebben megalapozni az ember esztétikai kultúráját.” (4)

A következő évtizedekben tehát az ifjúsági irodalom és pedagógia kapcsolatáról való uralkodó felfogás úgy módosul, hogy a *pedagógia célzatnak az esztétikumon keresztül kell hatnia*. Ezt a nézetet vallja a többi között *Földes Péter* és *Seres József* az 1965/1966-os Jelenkor-vitán, úgy árnyalva a kérdést, hogy a pedagógiai szempontoknak belső, átélt indulatokká kell válniuk és be kell illeszkedniük a műbe. (5) Ugyanakkor *Kolta Ferenc* leszögezi, hogy a felnőtt- és az ifjúsági irodalomnak ugyanaz az esztétikája, de az esztétikai követelmények ez utóbbiban a befogadók életkora miatt sajátosan érvényesülnek.

Legközelebb 1973-ban az Élet és Irodalom lapjain szerveznek vitát a gyermekirodalomról. Ekkor a vitatkozó felek arról akarják meggyőzni egymást, hogy a gyermek-

irodalom szerves része az irodalom egészének, attól el nem különíthető, de tételüket nem tudják meggyőző érvekkel alátámasztani, sőt olykor kitetszik: maguk sem tarják „igazi” írónak azt, aki csak az ifjúságnak ír.

Van olyan hozzászóló is, *Csőregyh Éva*, aki *Németh Lászlóra* hivatkozva megkérdőjelezi a gyermekirodalom létjogosultságát: „Miért toljuk a gyermek- és az igazi irodalom közé ezt az ízetlen kásahegyet, amely célja szerint a művészethez akar elkalauzolni, de valójában eltérít tőle? Különbösen is, miért kellene kalauz, mikor az ember – Németh László szavaival – klasszikusok olvasására született?” (6)

Ez az érvelés azonban két ponton is támadható: tekintve, hogy már a három éves gyermek is „fogyasztója” az irodalomnak, kérdéses, hogyan lehetne klasszikusokból összeállítani azt a bizonyos könyvjegyzéket, (7) másfelől az is vitatható, hogy *Móra Ferenc* Kincskereső kisködmöne, *Török Sándor* Kököjszi és Bobojszája vagy *Lázár Ervin* Szegény Dzsoni és Árnikája mennyiben kívánnak pusztán kalauzul szolgálni a művészethez.

Ugyanezen a vitán fogalmazza meg Lengyel Balázs híressé vált „egy fa van” elméletét: „Egy fa van, s a gyermekirodalom az irodalom legeslegifjabb hajtása. Pontosabban: egy *esztétika van.*” (8)

A fentieket azonban a 1987-es szekszárdi kerekasztal-beszélgetésen a következőképp módosítja: „Ha egy irodalomnak ilyen mértékig kell foglalkoznia befogadó közegének sajátos tulajdonságaival, azzal, hogy ez a közeg mit fogad be és mit nem, s ha az alkotásnak létrejötték az úgynevezett írói önkifejezésnek ezekkel a tulajdonságokkal számolnia kell, akkor ez az irodalom lényegében *alkalmazott irodalom*, bármilyen magas fokot is tud esztétikailag elérni. (9)

Ez a fogalom az egyik alapvető vitatémává válik ezen a beszélgetésen.

Pápayné Kemenczei Juditszerint, „a gyerekekkel csak pedagógiai céllal beszélgetni megalázó, s ugyanúgy méltánytalan a nekik szánt gondolatokat – mégoly magas esztétikai fokon is – nevelési célokhoz alkalmazni, s így hatni rájuk. Gondolataikat jól ismerve, ki nem mondott kérdéseikre a választ megkeresni – ez a kapcsolat már az író és az olvasó igaz viszonya. Azonos (és nem más!) a felnőttkével, szerintem tehát nincs mit alkalmazni.” (10)

A többi hozzászóló – *Földes Péter*, *Rigó Béla*, *Fekete Gyula* – azonban elfogadják és értelmezni próbálják a fogalmat. Fekete Gyula például így: „Alkalmazott irodalom az, amelyben az irodalmi ábrázolás, kifejezés nem öntörvényei szerint jeleníti meg tárgyat, hanem valamilyen gyakorlatias céllal és szándékkal összhangban... Az alkalmazott irodalmat... úgy kellene tekintenünk, mint az *időtálló nagyirodalom határterületét, külterületét*, amely a maga nemében klasszikus alkotásokat is teremt.” (11)

Láthatjuk tehát: azt a felfogást, hogy az ifjúsági irodalomnak speciális funkciója van, nem sikerül összeegyeztetni azzal a törekvéssel, hogy az ifjúsági irodalmat ugyanakkor az irodalom szerves részének tekintsék.

Míg a fenti elméleti irány képviselői az alkotó önkifejezési lehetőségeiből, a rá nézve kötelező pedagógiai célkitűzésekből indulnak ki, a másik irányzat a művek felől közelíti meg a gyermek- és ifjúsági irodalmat.

Pintér Jenő magyar irodalomtörténetében azt írja, hogy irodalomtörténeti szempontból nem szabad különbséget tenni az ifjúság és a felnőttek irodalma között, hiszen a jól megírt ifjúsági könyvben a felnőtt olvasó is megtalálja a maga gyönyörűségét.

Rá hivatkozik *G. Vészi János*, amikor – 1957-ben! – kifejti nézetét e kérdésről: „Nincs külön ifjúsági és felnőtt irodalom – csak irodalom van... Ifjúsági irodalom csak annyiban létezik, ha az irodalomnak azt a részét nevezzük így, amelyet első sorban a fiatalság forgat – történeti szempontból: forgatott –, esetleg egészben monopolizált, tekintet nélkül arra, hogy az írói szándék szerint neki írták-e vagy sem... *Nem az az ifjúsági irodalma, amit annak szántak, hanem, ami azzá lett.*” (12)

Több mint három évtized múlva *Cs. Nagy István* fogalmazza meg ugyanezt, most már a modern hermeneutika kulcsfogalmait használva: „Ha az alkotói alkot és szándék találkozik a gyermeki – ifjú befogadó érzékenységgel, akkor az az alkotás és befogadás egyaránt gyermeki – ifjú érdekű... Következésképpen a két tartományt nem választja el semmi: *a mű a meghatározó tényező*, nem az írói szándék.” (13)

A nevelői célzat fogalmát pedig úgy küszöböli ki, hogy beolvasztja a katarzis fogalmába: „Az irodalom egyetemes kataraktikus hatása az ifjúsági irodalom pedagógiai tenden-

ciájával azonos értelmű jelenség... Az emberformálásról lemondó irodalom nem irodalom, hanem önellentmondás, mert elzárkózik attól, ami az esztétikumba emelné... Az okító, direkt hatásra törvő ifjúsági irodalom esztétikailag hatástalanítja a humánus tartalmakat, mert nem tudja a társadalmi, lélektani igazságot, morális értékeket művészi igazsággá, értékévé, élménnyé emelni." (14)

Bognár Tas más oldalról közelíti meg ezt a kérdést, szembeállítva a pedagógiát a szépirodalommal: „Az irodalom normákat dönt meg, korlátokat feszeget, mindig a teljes emberre kíváncsi – ezzel szemben a pedagógiai irodalom normák keretébe igyekszik illeszteni az embert. A pedagógia kész válaszokat ad, az irodalom kérdez, kételkedik.” (15)

Az ifjúsági és gyermekirodalom fogalmáról pedig Cs. Nagy István gondolatmenetét folytatva ezt írja: „A gyermekirodalom fogalma pusztán gyakorlati vagy pedagógiai szempontból járható körül, irodalmi aspektusból semmiképp... Irodalom van, s ami ebből a gyermek számára befogadható, az gyermekirodalom.” (16)

JEGYZET

- (1) A „gyermekirodalom” és „ifjúsági irodalom” megnevezéseket nem használja következetesen a szakirodalom. Egyesek szinonimaként kezelik a két fogalmat, mások az „ifjúsági irodalom” fogalmába beleértik a gyermekirodalmat is, végül vannak, akik gyermekirodalomnak nevezik a 3-10, ifjúságinak a 10-14, esetleg 10-18 éveseknek szóló irodalmat.
- (2) Idézi *Kolta Ferenc*, Jelenkor, 1965/1. sz.
- (3) *Kolta Ferenc*: Ifjúsági irodalom, Budapest, 1951
- (4) *Harsányi István*: Az ifjúsági irodalom sorsa a tömegkommunikációs eszközök korszakában – Jelenkor, 1965/4. sz.
- (5) *Seres József*: „Mivel külső szempontok nem irányíthatják az író, a pedagógiai szempont nem maradhat külső szempont; belső, átélt indulatokká kell, hogy váljanak ezek, mielőtt az író alkotásba kezd.” Elvek, tendenciák, a valóság és a művészet az ifjúsági irodalomban – Jelenkor, 1965/2. sz.
- Földes Péter*: „A külső szempontot csak akkor hánytorgathatjuk, ha a kész alkotásból valami kilóg... A gyerek igenis igényli a tanulságokat, csak azt nem szereti, ha olvasmánya mögül tanítója hangját hallja ki; megköveteli, hogy egyenrangú félként bánjanak vele, észreveszi a mesterkéeltséget.” Ne tételezen, hanem valami módon ellenőrizhetően!, – Jelenkor, 1965/3. sz.
- (6) *Csöregyh Éva*: Út a könyvhöz – Élet és Irodalom, 1973/17. sz.
- (7) *Németh László*: „Össze lehetne állítani remekművekből egy olyan könyvtárat, hogy a gyermek azon jusson el a serdülésig”, idézi *Petrolay Margit* – Gondolatok a gyermekirodalomról. Budapest, 1977.
- (8) *Lengyel Balázs*: Emancipáljuk-e a gyermekirodalmat? – Élet és Irodalom, 1973/11. sz.
- (9) *Lengyel Balázs* hozzászólása a Miben azonos, miben más? címmel megrendezett 1987-es szekszárdi tanácskozáson.
- (10) *Pápayné Kemenczei Judit* hozzászólása.
- (11) *Fekete Gyula* hozzászólása, lásd fennebb
- (12) *G. Vészi János*: A fiatalság irodalma. In. Kalauz a magyar ifjúsági irodalomban, Budapest, 1957
- (13) *Cs. Nagy István*: Gyermek- és ifjúsági irodalom. Budapest, 1981.
- (14) I.m.
- (15) *Bognár Tas*: Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom köréből. Budapest, 1982.
- (16) I.m.

BÁLINT ÁGNES JÚLIA